

РІДНА

Щомісячний науково-педагогічний журнал
ISSN 0131-6788

ЖОВТЕНЬ
2003

ШКОЛА

Юрій Алексєєв:
«За десять років нашого існування здійснено шість випусків спеціалістів»

Засновник — Міністерство освіти і науки України
Видавець — Видавниче підприємство «Деміур»
Реєстраційне свідоцтво КВ №378 від 12.01.94 р.

РІДНА ШКОЛА

Щомісячний науково-педагогічний журнал
ISSN 0131- 6788

Видається з травня 1922 року

№ 10 (885) • жовтень • 2003

Головний редактор
Іван ЩЕРБАТЕНКО

Редакційна рада:

Віктор Андрущенко, Галік АРТЕМЧУК,
Микола ЄВТУХ, Валентин ЗАЙЧУК,
Арсен ЗІНЧЕНКО, Іван ЗЯЗЮН,
Олександр КИРИЧУК, Василь КРЕМЕНЬ,
Неля НИЧКАЛО, Віктор ОГНЕВ'ЮК,
Павло ПОЛЯНСЬКИЙ, Володимир ПУГАЧ,
Олександр РОМАНОВСЬКИЙ,
Ганна ТИМОШКО, Анатолій ФУРМАН,
Микола ШКІЛЬ

Відповідальний секретар
Анжеліна ПУГАЧ

Редактори відділів:
Ганна ДЖУЛАЙ, Мар'яна СЛЮСАРЕВСЬКА

Фотокореспондент Костянтин ГОЛУБЄВ

Редакція розглядає рукописи обсягом до 20 сторінок, передруковані на машинці або роздруковані з дискети у форматі Word (додається) через 2 інтервали. Автори статей подають також повні відомості про себе, ким і де працюють або навчаються, фото розміром 6 см x 9 см, домашню адресу з поштовим індексом, копію довідки про ідентифікаційний код.

Редакція зберігає за собою право на редагування і скорочення статей. Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції. За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори. Статті не рецензуються і не повертаються.

Редакція приймає благодійні внески, а також замовлення на випуск тематичного номера, окремого розділу або вміщення реклами за кошти замовника. Наш розрахунковий рахунок N2600000125001 у Першій Київській філії АБ «Укргазбанку», МФО 300294. Інд. код 23513009.

Посилання на публікації «Рідної школи» обов'язкові.

Адреса редакції: 01103, Київ-103,
провул. Академіка Філатова, 3/1
(п'ятий під'їзд, перший поверх),
телефон-факс: (044) 268-32-52

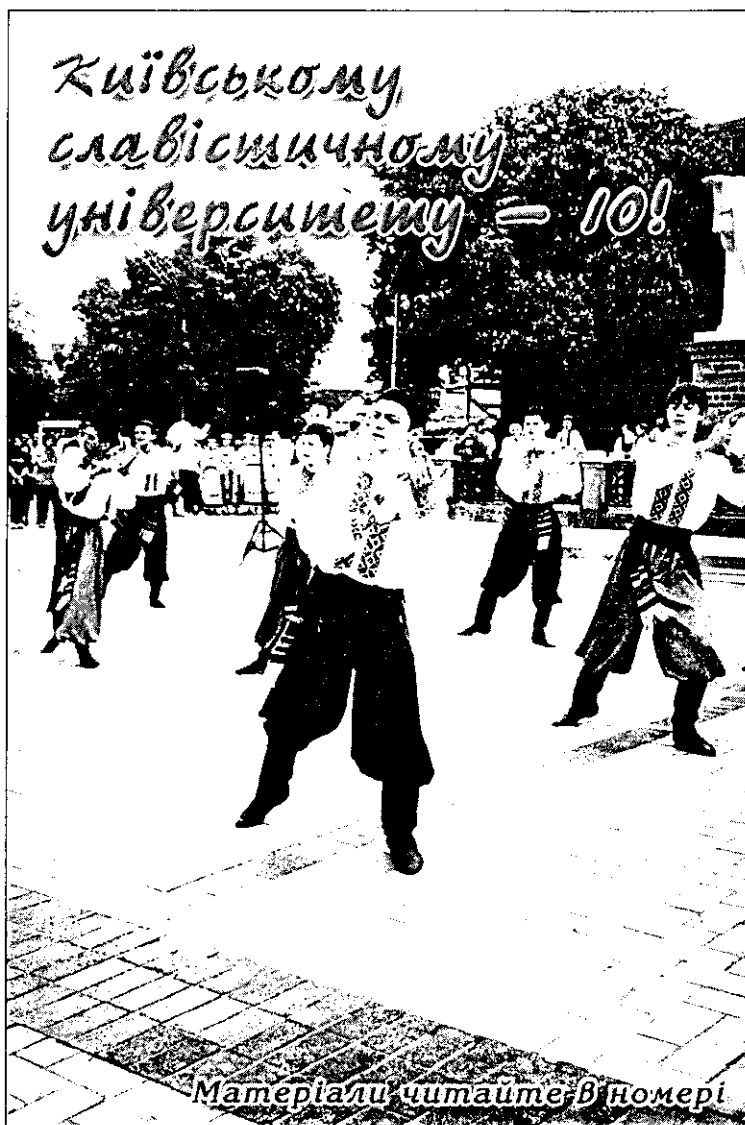

Телефони:
Головний редактор
268-32-52
Заступник гол. редактора,
Відповідальний секретар
268-32-41,
Редактори відділів
268-32-41.

Видруковано на журнальному комплексі
видавництва «Преса України».
252146, Київ-146, вул. Героїв Космосу, 6.

Набір — Віра Дубініна

© «Рідна школа», 2003

«Рідна школа» —

добрий порадник кожного освітянина, вченого, методиста, усіх, хто вболіває за розбудову освіти в Україні, оновлення її змісту, вдосконалення форм і методів навчання учнів.

Журнал входить до переліку видань ВАКу України, публікації в яких зараховуються як наукові при захисті кандидатських і докторських дисертацій.

Передплачуйте і читайте наш часопис!
Індекс 74422

Підписано до друку 29.09.2003. Формат 60x84 1/8.
Папір газетний. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 12,0. Умовн. фарбо-відб. 16,8. Обл.-вид. арк. 16,0. Зам. 0139310.

ЗМІСТ

НАШІ ІНТЕРВ'Ю

Київський славістичний: десять років становлення (Інтерв'ю з Президентом університету Юрієм Алексєєвим)	3
--	---

ОСВІТА — XXI СТОЛІТТЯ

КУДІНА Валерія — На шляху в майбутнє	5
КУЗЬМЕНКО Володимир — Славістика як інтегративний напрям наукової діяльності університету	7
ПРИСКОКА Олег — Викладання класичних мов у ВНЗ	8
Три запитання декану філологічного факультету, доценту Олегові Прискоці	11
З літопису Київського славістичного: події, факти (Матеріали підготувала Діана Ларіонова)	12

АЛЬТЕРНАТИВНА ОСВІТА

Міжрегіональний гуманітарний інститут: орієнтація на вимоги часу (Інтерв'ю з заступником директора Міжрегіонального інституту Київського славістичного університету Олексієм Москаленком)	16
ХЛОПЕНКО Юрій — Південнослов'янський інститут: нові перспективи	19

ІНТЕРВ'Ю

НАД ТОКА Геннадій — Зберігати традиції і зв'язок часів	21
Витоки та перспективи (Інтерв'ю з академіком НАН України П.П. Толочком)	22

ВИХОВАННЯ

ЧУПРІЙ Леонід — Моральні цінності як основа відродження української нації	23
ГОЛОВЕШКО Ніна — Виховуємо громадянина	26
КОСТЮЧЕНКО Любов — Соціально-психологічні особливості економічної освіти і виховання молоді	27

МЕТОДИКА. ПРАКТИКА. ДОСВІД

АСТАФ'ЄВА Марія, КОВАЛЬЧУК Юрій — Дистанційне навчання — не данина моді, а вимога часу	28
ЯРМАК Вероніка — Сучасна українська сербістика	29
ЯРОВА Олександра, ЧИЖ Світлана — Метод тестування як один із основних при поділі учнів 5—6-х класів на типологічні групи при вивченні англійської мови	30
МАКАРОВА Людмила — Про деякі проблеми і перспективи вивчення новогорецької мови	32
КАШКО Людмила, ОСКОЛОК Валентина - Студентське самоврядування МП КСУ	34
БОРИСЕНКО Юлія — Групи творчого розвитку	35
СТОЯНОВ Іван - Слов'янське слово - славне і міцне	37
ЗАЙЦЕВА Ірина - Юність	38
ЛУК'ЯНОВ Володимир ~ факультет економіки та менеджменту Київського славістичного університету чекає на Вас	39
МАЗУР Анатолій — Єдина родина	40
АБАШИНА Наталія - Надія Михайлівна Кравченко - вчений і педагог	40
КОЧИГІНА Наталія - Наукова бібліотека Київського славістичного університету	41

ПРОБЛЕМИ ДЕМОГРАФІЇ

НАУЛКО Всеволод — Етнодемографічний розвиток людства і Україна	42
--	----

ПОГЛЯД В ІСТОРІЮ

СЕГЕДА Сергій — Героїчні сторінки Берестецької битви	44
КАЗАКОВ Олександр — Визвольний рух на давньоруських землях у другій половині XV ст.: змова князів 1480—1481 рр.	46
КОЛЕСНИК Михайло ~ Вивчення історії південних та західних слов'ян науково-історичними товариствами Лівобережної України (70-ті роки XIX ст. — 30-ті роки XX ст.)	51
ТКАЧЕНКО Михайло — Окупаційна політика нацистів щодо українських музеїв (1941—1944 рр.)	53
ВЕРТЕГЕЛ Андрій — Профорієнтаційна робота в університеті	56

ЗА РУБЕЖЕМ

КОШАРНА Наталія — Сучасний стан середньої освіти у Швеції	57
СОЛОШЕНКО Вікторія — Українсько-німецьке співробітництво в галузі освіти (90-ті роки XX століття)	58

МИСТЕЦЬКА СВІТЛИЦЯ

АСТАФ'ЄВ Олександр — Духовний материк Кароля Войтили	61
МАРТИШЕВА Ольга — Із сербської поезії	63

КОЛПАКОВА Анна — Освіта у розстрочку	64
--	----

БОБРИЦЬКА Валентина - Здоров'я в ієрархії цінностей майбутніх учителів	66
ВЕТОХОВ Олександр — Психологічна допомога старшокласникам (На матеріалі навчання іноземної мови)	70
ЗЕМЛЯНСЬКА Валентина — Становлення та розвиток гуманістичних ідей в історії вітчизняної педагогіки	72
ГОРОДИСЬКА Віолета — Сакральне мистецтво як чинник естетичного виховання учнів на західноукраїнських землях (кінець XIX — початок XX ст.)	75
САКУН Людмила — Гуманістичні підходи в навчанні (На матеріалах досліджень зарубіжних вчених)	78

На першій сторінці обкладинки: Президент Київського славістичного університету,
професор Юрій Миколайович Алексєєв.

Удільним князем у Києві став Олелько (Олександр) Володимирович, син Володимира Ольгердовича, а після його смерті — син Семен (1455—1470).

Визвольний рух у давньоруських землях у другій половині XI/ ст.: змова князів 1480-1481 рр.

Олександр КАЗАКОВ.

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії

У другій половині XV ст* **ВИНИКЛИ** сприятливі соціально-економічні передумови **ДЛЯ** остаточної ліквідації удільних князівств у Великому князівстві Литовському* Впроваджуючи зміни в політико-адміністративному устрої давньоруських земель, великокнязівська адміністрація прагнула зміцнити владу литовських феодалів* За цих обставин розпочався новий етап визвольного руху* На відміну від попереднього він характеризувався посиленням орієнтації давньоруського населення на Російську державу*

Київські князі стали яскравим втіленням тієї частини українських, білоруських та литовських феодалів, які виступали за політичне зближення з Московською державою, відкидаючи можливість унії з Польщею. Більше того, вони прагнули

до об'єднання всіх східнослов'янських земель, які входили до складу Великого князівства Литовського, в незалежне від Литви Руське князівство.

Зміцнення Київського князівства суперечило інтересам литовського уря-

ду місцевих феодалів.

У листопаді 1470 р. помер київський удільний князь Семен Олелькович. За словами польського хроніста Я.Длугоша, перед смертю він відіслав Казимира в подарунок свого коня, лук та доручив своє князівство і родину [7, с. 547]. Литовський уряд скористався цією подією для ліквідації удільно-князівської влади в Києві. В 1471 р. удільне Київське князівство було ліквідоване, а для зміцнення на території Київщини литовської влади Казимир IV призначив воеводою литовського боярина, католика Мартина Яновича Гаштовта (Гаштольда) [2, с.272]. Обурені кияни не пустили його в місто, заявивши, що Гаштовт «не токмо не князь бе, но боли яко лях бе». Через своїх послів міські багатії і міщани просили великого князя литовського, щоб він прислав у Київ князя Михайла Олельковича, брата померлого князя, що перебував тоді литовським намісником у Новгороді, або ж іншого православного князя. Коли литовський князь відмовив їм у проханні, становище загострилось настільки, що литовській владі довелося утверджуватися силоміць. Казимир IV направив велике литовське військо у Київ, але на захист міста піднялися всі його жителі. Незабаром Гаштовту вдалося штурмом оволодіти містом і утвердитися. Про цю подію літопис з сумом пише: «И отселе на Киеве, князей пересташа быти, а вместо князей воеводы насташа» [3, с. 358]. Київське князівство було перетворено в рядове воеводство Литовської держави, а Київ став його центром.

У повітах і волостях Гаштовт посадив своїх старост і намісників, які прибули з Литви. З того часу ще більше посилювався гніт литовських феодалів. Урядові посади в місті були захоплені прибічниками Гаштовта, а в замку постійно перебував литовський гарнізон із гарматами [4, с.272]. Ліквідація Київського князівства і насильницьке утвердження Гаштовта досить виразно вказувало на те, що литовська влада не збиралась рахуватися з місцевим населенням і його бажаннями.

Позбавлення Михайла Олельковича права зайняти київський престол і навіть стати намісником було королівською помстою за його промосковську орієнтацію під час боротьби між Великим князівством Литовським і Російською державою за вплив у Новгороді взимку 1470—1471 рр. та самовільний від'їзд додому в березні 1471 р. Після прибуття в Подніпров'я він отримав від Казимира малозначуще Слуцьке князівство.

Різка зміна в становищі князя Михайла Олельковича сприяла посиленню його контактів з Московським князівством, які, можливо, були встановлені ще в Новгороді у 1471 р. [5]. Після повернення на Київщину він стає ініціатором боротьби за відокремлення від Литви. Спираючись на широкі верстви місцевого населення, що бажало про-

феодалів та католицької церкви, Михайло Олелькович продовжував орієнтуватись на Московське князівство. Серед невдоволених політикою Казимира IV опинились й руські князі Ольшанські, що були в Новгороді взимку 1470-1471 рр.

Проявом повстанського руху князів проти Казимира стали події 1480—1481 рр., що отримали в польській історичній літературі назву «змова князів».

Михайло Олелькович став одним із головних організаторів цього руху, метою якого було знищення литовського панування на давньоруських землях. Стаючи на шлях розриву з Казимиром і зближення з Московською державою, опальний князь не міг не враховувати досвіду новгородських подій 1471 р. Тоді, виступаючи як намісник литовського князя в Новгородській землі, він, по суті, виявився ізольованим і протистояв новгородцям. Тому в Подніпров'ї Михайло Олелькович виражає інтереси великої групи місцевих князів, які й були соціальною базою змови. Наприкінці XV ст. вже не було ілюзій щодо створення Литовсько-Руської держави. В умовах інтенсивного наступу польської шляхти та католицької церкви для феодалів Південно-Західної Русі залишалось два шляхи існування: шлях поступового ополчення і окатоличення з подальшим перетворенням у звичайних васалів польського короля та шлях орієнтації на Російську державу. Князі повинні були враховувати також настрої та симпатії своїх підданих — руських людей, що опинились під владою Польщі і Литви та прагнули до возз'єднання зі своїми братами. Російський уряд уже в XV ст. виступив з програмою об'єднання під власним верховенством усіх давньоруських земель. Цілком ймовірно, що князям Ольгердовичам перспектива переходу на службу до «государя всея Руси» була більш приваблива, ніж перебування в залежності від Казимира IV, оточеного польськими вельможами та католицькими прелатами.

Безперечно, як і завжди в Середньовіччі, важливу роль відігравало конфесійне питання, що загострилось у другій половині XV ст. Литовська влада ігнорувала тягу православного руського населення до збереження культурно-історичної та духовної самостійності. Процес окатоличення та колонізації не тільки не припинився, а й ще більше посилювався. Дедалі гучніше звучали голоси за унію з католицькою церквою та визнання Папи римського главою церкви згідно з рішеннями Флорентійського собору (1439 р.). У 1481 р. було заборонено споруджувати та відновлювати православні храми. Хоч остання заборона, на думку М.К. Любавського, виконувалась переважно серед католицького населення в Литві, вона ніяк не сприяла конфесійному миру в державі [6]

намагання казимира підняти авторитет призначеного ним митрополита Михайла та впровадити заходи, прийняті польським королем з метою обмеження політичного впливу Олельковичів, можна пояснити наявністю в Подніпров'ї вагомій опозиції польсько-литовській владі. Про те, що вплив цей був досить відчутний, свідчить невдоволення киян тим, що намісником було призначено Гаштовта [7, с.584].

Отже, немає нічого дивного в тому, що антиурядовий рух у Подніпров'ї набув форми князівської змови. Але, не дивлячись на родинні зв'язки Михайла Олельковича з великим князем Іваном III, він мав не лише династично-родовий характер. Останні були лише важливим додатковим чинником у подальшому зближенні з Російською державою напередодні 1480 р.

Хто ж ті руські князі, що очолили виступ? Усі провідні змовники названі в джерелах «сродниками» (свояками. — Авт.).

Михайло Олелькович був правнуком Ольгерда від його п'ятого сина Володимира, який «сиди на Киеве» (пізніше його прогнав Вітовт. — Авт.). Старший син Володимира Олександр (Олелько) був одружений на Анастасії, дочці великого князя московського Василя I Дмитровича. Таким чином, Михайло Олелькович доводився племінником Василю II Темному і двоюрідним братом великому князю московському Івану III Васильовичу. Його дід Володимир був сином дочки полоцького князя Ярослава Васильовича. Навіть сам великий князь литовський Ольгерд був наполовину руським — його народила княгиня Ольга, друга дружина Гедіміна, і носив він православне ім'я Олександр. В оточенні Михайла Олельковича була помітною руська православна традиція. Ягайло, брат Володимира Київського, став засновником польської королівської династії, а син Ягайла, Казимир IV, доводився Олельковичу двоюрідним дядьком. Таким чином, князь був пов'язаний родинними зв'язками як з православною Москвою, так і з католицькими Вільно та Варшавою.

Іван Юрійович Ольшанський (Гольшанський) походив з литовського роду, але не Гедемінового, а від Ольгімунта, одного з литовських вождів. Одна з представниць роду Ольшанських, Сонка, була другою дружиною Ягайла, а її тітка, Юліанія, — дружиною Вітовта. З іншого боку, досить рано зустрічаємо Ольшанських на землях Московського князівства. Ще Іван Ольгімунтович був при Вітовті київським намісником (1396 р.). Вони стоять у перших рядах литовсько-руських княжат і родинно пов'язані з Гаштовтом і Бельськими, Чарторійськими і Радзивіллами. Іван Юрійович був одружений на Анні Михайлівні Чарторійській, рідній сестрі Олександра Чарторійського. Ольшанські були вотчинниками в самому Великому князівстві Литовському. їх удільне князівство — Ольшанське, зі

столюним містом Ольшани, розташованим на річці Ольшанці, притоці Березини. Мали вони володіння і в Мінській землі (Глуськ), і в Поліссі, на південь від Пінська (князівство Дубровицьке). Отже, Ольшанські були типовими удільними служилими князями.

Федір Іванович Бельський був онуком київського князя Володимира, п'ятого сина Ольгерда від його першого шлюбу з полоцькою княгинею Василісею Ольшанською. Родоначальник Бельських, Іван, отримав від Ягайла в удільну вотчину Бельську волость у Смоленській землі, місто Бельськта ряд земель на північному сході князівства напроти Ржева.

Таким чином, Омельковичі доводились Ф.Бельському двоюрідними по батьковій лінії, а по материнській — двоюрідними братами Івана III. І.Ольшанський був двоюрідним братом Ф.Бельського, оскільки його мати, а також дружина — з роду Ольшанських [8].

Змова готувалася в глибокій таємниці, і це не могло не позначитись на манері відображення її в історичних джерелах. Цікаво, що джерела кінця 70-х років зберегли свідчення про прями переговори між князями-організаторами виступу та Іваном III. Вони проходили під виглядом посередництва князя Михайла Омельковича і його сестри (за чоловіком Пронська. — Авт.) у справі майбутнього шлюбу дочки молдавського господаря Стефана з сином великого князя московського Іваном. Весною посланець княгині Федьки побував у Москві. В інструкції чоловіка княгині до воеводи Стефана від 16 квітня 1480 р. великий князь згадує про посольство воеводи: «... кь моему брату князю Михайлу Александровичю» в справі вищезгаданого шлюбу [9, с.22–23]. Можливо, в інтересах конспірації князі вважали за краще послати в Москву посла не від самого Михайла Омельковича, а від його сестри.

Найбільш повне свідчення, яке ми маємо про змову князів, міститься в офіційному Софійському II літописі, де сказано: «Того ж лета (6990) бысть мятеж в Литовской земле: въсхотеша вотчичи Ольшанской, да Олешковичь, да князь Федор Вельской, по Березиню реку отсести на великого князя (московського. - Авт.) Литовской земли, един же их обговорили, король же Ольшанского стял да и Оленковича; князь же Федер Бельский прибежа к великому князю, — толико бе женился и едину ночь спал с нею, да остави её, да прибежал на Москву, а княгиню король поймал; много же посылал к королю князь великий, чтоб отдал её, король же никакоже не отда» [10, с.214].

Існують свідчення, що змовники мали намір включити до складу Російської держави значно більші, ніж вказано в літописі, території давньоруських земель, що перебували під владою Литви [11].

Змову викрили раніше, ніж вона проявилася, — князів зрадили. Михайла Омельковича та І.Ю. Ольшанського,

організаторів виступу, було схоплено. Ф.І. Бельському з деякими його соратниками вдалося втекти до Москви, поклавши тим самим початок переходу вихідців із Литви на російську службу. Вчорашній підданий литовського князя одержав в управління Демон і Мореву «со многими волостями» на території Новгородської землі. Московський літопис стверджує, що Демон і Мореву надані йому «в вотчину», тобто в спадкове приватне володіння, а не тимчасове кормління [12]. Після слідства М.Омелькович та І.Ольшанський були публічно страчені 30 серпня 1481 р. у Києві, біля в'їзду до замку. Київський літописець в короткій записці додає: «...вина их Богу единому съвдушу» [13].

Цей національно-визвольний рух проти литовського панування досить часто розглядається як самостійний епізод боротьби, що не пов'язаний з «усобицями» осені 1480 р. Такий характер змови варто вважати помилковим, хоча «змова князів» дійсно мала місце восени 1480 р. Для її відкритого прояву не вистачало лише однієї ланки — початку воєнних дій між Великим князівством литовським і Російською державою. Казимир IV мав інформацію про загальні настрої в Подніпров'ї, хоча, можливо, і не знав про плани князів. Розуміючи, що у випадку війни з Іваном III у Києві можуть повторитися новгородські події 1470-1471 рр., він вирішив відмовитись від спільних з Великою Ордою дій проти Російської держави в критичні дні жовтня - листопада 1480 р. Літописи зберегли свідчення про те, що Ахмат йшов на союз із Казимиром. Московський літописець, зокрема, відзначав: «... поиде злоименитый цар Ахмат тихо вельми, ожидая короля с собою» [14, с.348].

Отже, для літописця причини бездіяльності Казимира очевидні: це політичні «усобиці» в самому Литовському князівстві, а також вторгнення кримського хана Менглі-Гірея на Поділля. Таким чином, відмовившись в 1480 р. від боротьби з Іваном III, Казимир IV отримав можливість запобігти здійсненню князівської змови в сприялих для себе умовах. Коротка літописна звістка про «змову князів» залишає ряд нерозв'язаних питань щодо організації виступу, конкретних планів, мети та засобів здійснення.

У листі хелмського воеводи, написаного до Гданська за гарячими слідами події, переказуються вісті, що ходили в польських колах з приводу змови. Повідомляється, що її розкрито перед Великоднем, у середині квітня 1481 р. Князі-змовники планували вбити Казимира IV, коли він зі своїми синами виїде на лови (полювання). — Авт.), а його дружину полонити. Але «добрі люди» попередили Казимира, і на лови він не поїхав, а учасників змови було схоплено.

Цікаві, навіть романтичні подробиці про змову та її викриття розповідає Т.Нарбут. За його даними, змовники мали намір вбити Казимира на весіллі

Ф.Бельського з дочкою О.Чарторийського, де він був гостем. Але зовсім випадково в дворі знайшли склад зброї і донесли про це королю. Розпочалося слідство і один з дворян, під тортурами, відкрив змову [15, с.44, 45]. Проте вірогідність такого перебігу подій дуже мала, оскільки свідчення Нарбути не відзначаються достовірністю.

Таким чином, маємо два кардинально протилежні свідчення стосовно умов, за яких мав відбутись замах на Казимира: напад на полювання та напад на весіллі. На нашу думку, другий варіант дій змовників менш вірогідний, оскільки змову викрито наприкінці Великого посту, коли весілля не справлялись. Подібні звістки про недавнє весілля Ф.Бельського зустрічаються і в російських літописах [16]. Можливо, розповідь Нарбути лише довільно тлумачить літописні дані. М.С. Грушевський зробив припущення, що літописна звістка могла розкривати в такій романтичній формі дійсний факт — Ф.Бельський, утікши до Москви, почав робити все можливе, щоб витягти з Великого князівства Литовського свою дружину, з якою, цілком можливо, одружився незадовго до того [17].

У листі, написаному з Москви до Сигізмунда Августа (1567 р.), онук Ф.І. Бельського звинувачував Казимира у смерті М.Омельковича [18, с.25–26]. Трактуючи даний лист, М.Грушевський припускає, що змовники мали на меті відновлення Київського князівства для Михайла Омельковича, а в подальшому — захоплення великокнязівського престолу [19, с.270]. Важко погодитися з цим припущенням, особливо з його другою частиною. По-перше, в джерелах відсутні прямі свідчення про наміри князів. По-друге, плануючи династичний переворот у величезній і багатонаціональній Польсько-Литовській державі, необхідно було враховувати інтереси не лише православних княжат, а й феодалів Вільно та Варшави. По-третє, здійснюючи свій план, потрібно мати значні військові сили для придушення дій політичних противників. Власних сил не було, а російські війська використати було проблематично, оскільки Іван III прагнув об'єднати всі давньоруські землі під владою Москви, а не замінити династію (хоч і рідну, православу) в сусідній державі.

Центром князівської змови міг бути Київ. На це вказує як практична логіка, так і ряд згаданих вище письмових джерел. Виступ варто було починати у великому православному місті, розраховуючи на підтримку місцевого населення, в місті, де позиції керівників руху були найбільш сильні. Якщо князі дійсно чекали військової допомоги від Російської держави (а, можливо, і від молдавського господаря), то саме Київ відповідав вищезгаданим вимогам. Про зв'язок змови з Києвом, хоч і не прямо, згадує у листі до І.Ходкевича І.Бельський (1567 р.). Автор звинувачує предків І.Ходкевича (а ними були київські

бояри та ІНШІ емігранти. — Авт.) у зрадї М.Оельковича: «Якъ же предкове твои зроднымъ обычаемъ сродника нашего князя Михайла Оелковича на Киевъ зрадили, и отъ нашего подданства есте отлучили ся» [20]. В реєстрі київських воевод з 1480 до 1483 рр. є прогалина — не вказано, коли саме київським воеводою призначено І.Ходкевича. Цілком можливо, що піднесення київського боярина пов'язано із «зрадою» Оельковичів. І.Б. Греков вважає не випадковим вторгнення кримського хана Менглі-Гірея у вересні 1482 р. на Подніпров'я. На думку історика, це був не просто черговий грабіжницький похід, оскільки здійснювався на вимогу московського посла і мав риси каральної експедиції проти князів-зрадників [21]. Під час походу Менглі-Гірея татари спалили Київ, захопили замок і великі трофеї, а також значну кількість полонених разом з воеводою І.Ходкевичем. Після цієї перемоги кримський хан направив своєму союзникові Івану III подарунки: золоту чашу і тарель (порти і дискос), захоплені в соборі Святі Софії [22].

Німецький компілятор кінця XV — початку XVI ст. Альберт Кранц наводить свою трактовку подій, що досліджуються. Він пише, що в Литві були князі (власне пани — *groseges*. — Авт.), які визнавали за собою право на велике князівство і сподівалися прийти до влади шляхом вбивства короля. Вони встановили зв'язки з великим князем московським і підготували змову, вибравши при цьому місце і час, коли сподівалися захопити короля з королевою та кількома синами. Але змову було викрито. Головні учасники поплалися головою, а московський князь, після провалу планів, зробив вигляд, що нічого про це не знав. Автор навів дані, які взяв з офіційних польсько-литовських джерел, а також чутки, що мали місце в королівському оточенні [23]. Про малу вірогідність захоплення змовниками великокнязівського престолу вже відмічалося раніше. Свідчення про замах змовників на життя Казимира важко оцінити однозначно. Для подібних намірів у князів-змовників причин не було: мотиви особистої помсти прослідковуються важко, а вбивати Казимира заради власних політичних планів не було потреби.

Оскільки змова була розкрита ще до її здійснення, то не дивно, що вона могла обрости різноманітними легендами. Можливо, що дані про замах на Казимира і відносяться саме до таких легенд про наміри змовників. Це може бути відгомін звинувачення князів у намірах змови під час суду. Тому до подібних свідчень варто ставитись досить обережно.

По-різному можна трактувати літописну звістку про намір князів-змовників віддати великому князю московському землі до річки Березіни, тобто всі східні прикордонні землі Литовського князівства. Виходячи з династичного характеру змови і того, що кінцева ме-

та князів — великокнязівський престол, М.Грушевський трактує даний факт як плату Івану III за його допомогу [24, с.272]. Цікаве, на нашу думку, припущення висунув О.Є. Пресняков. Він вважає, що після втечі в Москву Ф.Бельський, намагаючись отримати допомогу від московського князя, заохочував Івана III до виступу проти Литви, обіцяючи йому землі по Березіні [25, с.157—158]. Але все це лише припущення, хоч і досить оригінальні, адже через відсутність історичних джерел неможливо встановити окремі деталі події.

Дискусійною залишається і хронологія цієї змови. Багато дослідників приймали на віру, без будь-яких застережень, розповідь Нарбути, включаючи наведені ним дати [26]. Він зазначає, що весілля Ф.Бельського відбувається у листопаді 1482 р., і саме тоді викрито змову [27, с.44—45]. Поряд із цим, у згаданому раніше листі хелмського воеводи називається час викриття змови в період перед Великоднем. Любецька ж хроніка вказує Вербну неділю 1481 р. як час, намічений змовниками для виступу [28]. В Супральському літописі подано конкретну дату покарання змовників: «... в льто 6989 индикт. 14 мца, август. 30, при воеводѣ виленском пану Олехну Судимонтовичу, а Троцком пану Мартину Кгастовтовичу» [29, с.237]. Докладність запису вказує на сучасність і, можливо, називає правильну дату. Російські літописи відносять «усобиці» проти Казимира на осінь 1480 р., пояснюючи таким чином пасивність короля [30]. Гданська хроніка про «змову князів» згадує двічі: близько 1480 р. та близько 1481 р., коли були покарані змовники [31, с.255—256]. Швидше за все, король ще в 1480 р. мав дані про настрої православного населення Подніпров'я, а весною 1481 р. схопив учасників змови. Відомий сучасний російський історик Ю.Г. Алексеев датує «змову князів» 1481-1482 рр. [32, с.146].

Відсутня й єдина точка зору щодо місця і часу страти князів-змовників. Дослідники XIX ст. вважали, що князів страчено в Києві. При цьому вони зображали драматичну картину страти Оельковича на очах у киян. Дане припущення, висловлене М.Стадницьким і підтвержене свідченням Софійського літопису, містить найбільш ймовірну дату страти [33, с.233]. Нарбут же вказує на те, що князів страчено у Вільно [34, с.228].

факт змови дослідники минулого розглядали неодноразово. При цьому свідчення джерел досить бідні та суперечливі. Можливо, саме тому в історичній науці виникло стільки різних, часом діаметрально протилежних версій. З дореволюційних праць варто згадати дослідження В.Б. Антоновича, Д.І. Ловайського, М.К. Любавського, Г.Ф. Карпова, польських істориків Л.Колянковського та Ф.Папе. Останній присвятив «змові князів» невеликий розділ своєї монографії. Цікаві доповнення до його

висновків дав у рецензії на книгу Б.Бучинський. Грунтовний аналіз згаданих подій зробив М.С. Грушевський у фундаментальній праці з історії України [36].

За радянських часів «змова князів» не привертала особливої уваги дослідників. Лише декілька сторінок у своїх монографічних дослідженнях відвели цим подіям О.Є. Пресняков, К.В. Базилевич, І.Б. Греков, Ю.Г. Алексеев та інші історики. Згадки були і в ряді узагальнюючих праць з історії СРСР, України та Києва [36].

Переважна більшість істориків розглядають «змову» як епізод внутрішньої боротьби у Великому князівстві Литовському, що не мав безпосереднього відношення до Російської держави.

Так, на думку В.Б. Антоновича, дана подія була результатом невдоволення руських князів станом справ у Великому князівстві Литовському, яке згодом вилилося в одну зі спроб відновити «права народного начала» [37, с.240]. Подібно В.Антоновичу, говорив про «русько-литовський антагонізм» та невдоволення руських князів і М.С. Грушевський. На його думку, змова мала виключно «династично-родовий характер» і ставила за мету зведення на великокнязівський литовський престол Михайла Оельковича. Історик відкидав наявність будь-якого релігійного підґрунтя згаданих подій, проте припускав можливість підтримки змовників Московською державою [38, с.268-273]. М.К. Любавський на перший план висував релігійні мотиви, убачаючи прямий зв'язок між змовою та указом Казимира IV від 1481 р. про заборону будівництва і відновлення православних храмів. На його думку, у випадку провалу замаху на короля, змовники планували «отсесть» до Московської держави землі Литовського князівства до р. Березіни [39, с.203].

Польський історик Ф.Папе відкидав релігійні мотиви вищезгаданих подій, а саму змову розглядав як прояв боротьби удільних центробіжних сил з верховною централізуючою владою, підкреслюючи при цьому відсутність у змовників підтримки широких верств населення [40, с.66—82]. На вузько династичний характер змови вказував Ф.Конечний [41, с.176]. Інший польський історик Л.Коланковський головною метою змовників вважав династичний переворот — позбавлення династії Ягеллонів влади у Великому князівстві Литовському, або ж, у крайньому випадку, передачу східних районів Литовського князівства (до р. Березіни) Московській державі. Поряд із цим історик вбачав у діях змовників і релігійні мотиви [42, с. 348—350].

Близько до М.Грушевського щодо оцінки подій знаходиться О.Є. Пресняков. Дослідник вказує на суто династичний характер змови - претензії Михайла Оельковича на великокнязівський престол. На думку О.Преснякова, «змова князів» мала характер кругової і династичної інтриги, а не суспільного

руху з притаманним йому національним чи релігійним забарвленням. О.Пресняков заперечує також версію Ф.Папе про боротьбу центробіжних і централізуючих тенденцій, що мали місце в даному історичному епізоді [43, с.150–158]. Подібну аргументацію пізніше наводить німецький дослідник Х.Яблоновський [44, с.118–123].

Радянський дослідник К.В. Базилевич, всупереч розглянутій вище історіографічній традиції, рішуче відкинув версію про династичний характер князівського виступу. В даних подіях історик вбачав не «змову князів», а «могутній рух православного населення в бік приєднання до Москви», що розгорнувся на той час у давньоруських землях. Дослідник вважає, що на початку 80-х років XV ст. до цього руху приєдналися «верховські» князі, хоча дану гіпотезу джерелами не підтверджено [45, с.150–151].

Династичний характер змови відкидав й іншими радянськими дослідниками. І.Б. Греков вважає, що змова не могла бути дрібним епізодом внутрішньополітичної боротьби родинно-династичного характеру і вбачає досить масштабний суспільно-політичний рух, що мав широку підтримку серед населення Подніпров'я та відмічає ґрунтовну дипломатичну підготовку. Метою виступу, на його думку, є приєднання Подніпров'я до Російської держави [46, с.188–194]. На релігійні мотиви дій змовників звертає увагу А.Л. Хоршкевич [47, с.86–87].

Про широкомасштабну опозицію місцевого населення польсько-литовській владі та прагнення до возз'єднання з Російською державою говорить Ю.Г. Алексеев. Він вважає, що важливу роль у виступі відігравали релігійні мотиви та перспектива васальної служби литовсько-руських князів московському государю [48, с.146–147].

По-різному трактуються події і в сучасній російській історіографії. Так, А.Ю. Дворніченко пише про «участь народних мас в цих подіях» [49, с.211–212], а М.М. Кром схиляється до аргументації подій, яку запропонував О.Є. Пресняков, зводячи характер виступу лише до суто династичного [50, с.72–76].

Усобиці в Литовському князівстві в 1480–1481 рр. деякі історики вважають головною і єдиною причиною пасивності Казимира IV в його східній політиці даного періоду. При цьому, відмічаючи значимість подій, вони підкреслюють їх локальний характер. Таке трактування дало можливість М.Грушевському, а згодом і О.Преснякову, ставити під сумнів значення київських подій у ході боротьби Великого князівства Литовського з Московською державою [38]. Більше того, відкидаючи «усобиці» та їх загально-руський характер, пояснюючи бездіяльність Казимира, М.Грушевський головною причиною пасивності короля вважає його недалекоглядність. Такий підхід дав мож-

ливість трактувати успіхи Івана III як легку перемогу над недалеким і незграбним супротивником [39].

Зрозуміло, що з подібним підходом важко погодитись. Боротьба, що розгорнулася наприкінці XV — на початку XVI ст. між Російською державою та Великим князівством Литовським, була надзвичайно напружена і складна. Вона потребувала від обох сторін повного залучення всіх військових і матеріальних ресурсів, значного політичного досвіду та неабиякого дипломатичного мистецтва. Навіть сам Іван III проявив пасивність і вагання в ситуації, що склалася. Російська держава не прагнула до великої війни з сильним супротивником, результат якої міг бути непередбачуваний. Самовіддана боротьба за повернення давньоруських земель на початку 80-х років XV ст. була справою майбутнього. Великою князя литовського Казимира IV втримала в 1480—1481 рр. від виступу проти Російської держави не його політична убогість чи недалекоглядність, не дрібні «усобиці» феодално-династичного характеру, а відчутний політичний виступ населення Подніпров'я проти литовського панування. За умов внутрішніх негараздів і постійних турецько-татарських вторгнень литовському князю нічого не залишалось, як розраховувати на складну дипломатичну гру і політику примирення, намагаючись хоча б відтягнути час зіткнення з Російською державою. Через кілька років Казимир та його нащадки зіткнулися з наслідками такої політики.

Література

1. *Długosz I. Dzieje Polski*. — Т.5.
2. Антонович В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. — К., 1885. Т.4. - С.267; Dlusoch I. Opera omnia. Cracoviae. - 1878. - Т.1. - С.462; Historia polityczna Polski. - Warszawa, 1920. - Т.1. - С.584; Strykowski M. O. Kronika Litewska, Zmudzka, I wszystkiej Rusi Kijowskiej, Moskiewskiej, Siewierskiej, Wolhinskiej... - Krokewec, 1582. - Т.2. - С.272.
3. ПСРЛ. - СПб. 1846. - Т.2.
4. История Киева. - К., 1963. - Т.1. - 0 1 0 ; Strykowski M. O. Kronika... - Т.2. - С.272.
5. На можливість встановлення подібних контактів вказує ряд літописів (ПСРЛ. — Пг., 1921. - Т.24. - С.188-189; М.-Л., 1949. - Т.25. - С.284-285).
6. Про релігійне становище в давньоруських землях див.: АЗР. — СПб., 1846. — Т.1. №146; СПб., 1848. - Т.2. - С.141; Архив Юго-Западной России. - К., 1887. - Т.7. 4.1. - С.229; Сб РИО. - СПб., 1882. - Т.35. №35. - С.187, 191; Prochaska A. Niesnane documenta do unju Florenckiej w Polsce. - AW, Wilno, 1923. - Т.1. - С.62-63; Аюбавский М.К. К вопросу об ограничении прав православных князей, панов и шляхты в Великом княжестве Литовском до Люблинской унии // Сборник статей, посвященных В.О. Ключевскому. - М., 1910. - С. 10-11; Його ж. Очерк истории Литовско-Русского государства. — М., 1910. — С.153 та наступні; Хорошкевич АЛ Русское государство в системе международных от-

ношений конца XV — начала XVI в. — М., 1980. - С.82; Chodynicki K. Kosciol prawoslawny a Rzeczpospolita Polska. — Warszawa, 1934. - С.35-85; Fijalek I. Opisy Wilna az do polowy wieku XVII — 30. - Wilno, 1924. - Т.2. - З.5-6. - С.139—157 та інші праці.

7. Historia polityczna... — Т.1.

8. Про родинні зв'язки див.: ВОИДР. - М., 1851. - Т. 10. - С.82 та наступні; Ульяновский В.А. Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахи и Турции в XIV—XVI вв. - М., 1889. - С.111-112; Грушевський М.С. Історія України-Руси. - К., 1993. - Т.4. - С.271; Любавський М.К. Областное деление и местное управление Литовско-Русского государства по времени издания первого Литовского статута. - М., 1892. - С.34, 116; Пресняков А.Е. Лекции по русской истории. - М., 1939. - Т.2. - С. 154-155; Pappé F. Polska i Litwa na przełomie wieków srednich. - Krakow, 1904. - Т.1. - С.66-82; Kolonkowski L. Polska lasiellonow. Dzieje polityczne. - Warszawa, 1936. - Т.1. - С.347; Wolff I. Kniiazowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. — Warszawa: Gebethner i Wolff, 1895. - С.195;

9. Ульяновский В.А. Материалы для истории... - С.111-112; Сб. РИО. - СПб., 1884. - Т.41.

10. ПСРЛ. - СПб. - Т.20. 4.1. - С.348; СПб. - Т.6. - С.223; СПб. - Т.8.

11. ПСРЛ. - Т.2. - С.358-359; Kolankowski L. Dzieje... — Т.1. — С.348. Це підтверджує і Пруська (Гданська) хроніка. (Chronica alter Preusser, Lifflandischer und Kurlandischer Historien. - Königsberg, 1599. - С.255-256).

12. ПСРЛ. - Т.6. - С.35; Т.8. - С.213-214; Т.25. - С.328; М., 1963. - Т.28. - С.152; Jabłoński H. Westrusland zwischen Wilna und Moskau. - Leiden, 1961. - С.12; Vackus O.P. Motives of West Russian nobles in deserting Lithuania for Moscow 1377—1515. - Lawrence: Kansas, 1959.

13. ПСРЛ. - СПб., 1848. - Т.4. - С.237; 16. - С.191, 233; Chronica alter Preusser... — С.255-256.

14. ПСРЛ. - СПб., 1913. - Т.18. - С.267; Т.20. 4.1.

15. Narbutt T. Dzieje starozytne narodu Litewskiego. - Wilno, 1840. - Т.8.

16. ПСРЛ. - Т.6. - С.35; Т.8. - С.213-214; Т.20. Ч.1. - С.348; Т.28. - С.152.

17. Грушевський М.С. Історія... — Т.4. — С.484.

18. Аревняя российская вивлиофика. — СПб., 1791. - Ч.15.

19. Грушевський М.С. Історія... - Т.4.

20. Аревняя российская вивлиофика. — 4.15. - С.20; Сб РИО. - СПб., 1898. - Т.71. - С.501; Послания Ивана Грозного. — М. — Л., 1951. - С.422.

21. Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы в XIV—XIV вв. - М., 1963. - С.192-193; Його ж. Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV—XVI вв. - М., 1984. - С.88, 100.

22. ПСРЛ. - Т.20. 4.1. - С.349; Сб. РИО. - Т.41. - С.33-34; Грушевський М.С. Історія... — Т.4. — С.326; Пресняков А.Е. Лекции ... - Т.2. - С.153; Stachoń V. Polityka Polski wobec Turcji I arcyi antyturckiej w wieku XV do utraty Kiliu I Bialogrodu (1484). - Lwów, 1930. - С.191; Pappé F. Polska i Litwa... - С.90-92 та інші.

- УО. *Krantz* A. *Vandalia*. Frankfurt, 1580.
24. *Грушевський М.С* Історія... — Т.4.
25. *Пресняков А.Е.* Лекції... — Т.2.
26. *Антонович В.Б.* Монографії по історії... - Т.1. - С.235-240; *Иловайский А-И.* История России. - М., 1884. - Т.2. - С.288-289 та інші.
27. *Narbutt T.* *Dzieje*... - Т.8.
28. *Scriptores rerum Prussicarum*... — №.4. — S.687; *Chronica alter Preusser*... - S.255-256; *Grantoff Die Lubekischen Chroniken*. - Т.2.
29. ПСРЛ. - Т.4.
30. *Там само*. - Т.6. - С.233; Т.20. 4.1. - С.348.
31. *Chronica alter Preusser*...
32. *Алексеев Ю.Г.* Освобождение Руси от ордынского ига. — Л., 1989.
33. ПСРЛ. - Т.4. - С.233.
34. *Narbutt T.* *Dzieje*... - Т.8.
35. *Антонович В.Б.* Монографії по історії... - Т.1. - С.235-240; *Иловайский ДИ.* История России. - Т.2. - С.288-289; *Любавский М.К.* Очерк истории... - С.153; *Карпов Г.* История борьбы Московского государства с Польско-Литовским. 1462-1508. - М., 1867; *Kolankowski L* *Dzieje Wielkiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów*. — Warszawa, 1930. — Т.1. — S.338-354; *Pappe F.* *Polska i Litwa*... - S.66—82; *Грушевський М.С* Історія... — Т.4. - С.263-273.
36. *Пресняков А.Е.* Лекції... — Т.2. — С.150—158; *Базилевич КВ.* Внешняя политика Руського централизованного государства: Вторая половина XV в. - М., 1952. — С.150-153; *Греков И.Б.* Очерки... - С.188—194; *Його ж.* Османская империя... - С.87-88; *Алексеев Ю.Г.* Освобождение Руси... — С.146-147; *Зимин А.А.* Россия на рубеже XV—XVI столетий. - М., 1982. - С.69; *Хорошкевич А.Л.* Русское государство... — С.86—87 та інші. Очерки истории СССР. Конец XV - начало XVI в. - Л., 1957 (Ред. кол. Копанев А.И., Маньяков А.Г., Носов Н.Е.); История Украинской ССР. - К., 1982. - Т.2. - С.160-162; История Киева. - К., 1963. - Т.1. - С.110-111.
37. *Антонович В.Б.* Монографії по історії... - Т.1.-С.240.
38. *Грушевський М.С* Історія... -Т.4.
39. *Любавский М.К.* Очерк истории...
40. *Pappe F.* *Polska i Litwa*...
41. *Konezny F.* *Litwa a Moskwa w latach 1449—1492*. -Wilno, 1929.
42. *Kolankowski L* *Dzieje Wielkiego księstwa Litewskiego*...
43. *Пресняков А.Е.* Лекції... — Т.2.
44. *Jabtonowski H.* *Westrusland zwischen Wilna und Moskau*. — Leiden, 1955.
45. *Базилевич КВ.* Внешняя политика...
46. *Греков И.Б.* Очерки...
47. *Хорошкевич А.А.* Русское государство...
48. *Алексеев Ю.Г.* Освобождение Руси...
49. *Аворніченко А.Ю.* Русские земли Великого княжества Литовского. СПб, 1993.
50. *Кром М.М.* Меж Русью и Литвой. — М., 1995.